

Stora Gården, Kopparberg

Stora Gården 1, Ljusnarsbergs socken och kommun, Västmanland

Byte av takmaterial på huvudbyggnaden 2009

Anna Rodin

Örebro läns museum
Rapport 2010:13

Innehållsförteckning

Inledning	3
Översiktlig beskrivning	3
Administrativa uppgifter	4
Byggnadsbeskrivning	5
Stora Gården	5
Före åtgärd	5
Utförda åtgärder	5
Antikvarisk kommentar	7
Bilddokumentation	9
Fotoprotokoll	9
Bilder före åtgärder	11
Bilder under arbetets gång	14
Bilder efter åtgärder	18

Omslagsbild: Huvudbyggnaden efter åtgärd, OLM_2009_11_73

Inledning

Översiktlig beskrivning

Stora Gården ligger centralt i tätorten Kopparberg. Den karolinska gårdsanläggningen består av en mangårdsbyggnad med två flyglar och två paviljonger. Gårdens historia går tillbaka till 1644 men de nuvarande byggnaderna uppfördes på 1740-talet.

Under 1700- och 1800-talen användes gården som bergmästarboställe. För att staten skulle få kontroll över den så viktiga bergshanteringen inrättades ett verk vilket fick namnet Bergskollegium. Landet var indelat i regionala distrikt vilka leddes av en bergmästare, tillsatt av regeringen. I tre av distrikten fanns särskilda boställen för bergmästaren med familj och Stora Gården var ett av dem. Under tiden 1878 – 1945 var gården gruvingenjörsbostad.

Trots flera renoveringar har gården bevarat sin 1700-talskaraktär och den utgör ett betydelsefullt minnesmärke över regionens bergsbruk. Dess funktion som bergmästarboställe avspeglar vidare statens intresse och styrning av den för samhället så viktiga bergsbruksepoken.

År 2000 byggnadsminnesförklarades Stora Gården. Anläggningen ligger vidare i den del av centrala Kopparberg som utgör område av riksintresse för kulturmiljövården.

2009 beviljades fastighetsägaren statliga medel i form av byggnadsvårdsbidrag för byte av tak på Stora Gårdens mangårdsbyggnad. På uppdrag av Länsstyrelsen i Örebro län har Örebro läns museum utfört den antikvariska kontrollen som skett genom besök på plats såväl före som under arbetets gång samt efter avslutat arbete. Fortlöpande kontakt har också hållits med entreprenör, fastighetsförvaltare samt fastighetsägare under den period arbetet pågått. Arbetet har följt de muntliga och skriftliga anvisningar som lämnats inför och under arbetets gång.

Entreprenörer har varit TAB Byggproduktion AB samt Arvidssons Plåt i Kopparberg AB.

Arbetet har bestått i byte av befintligt brädtak till takbeklädning med enkupigt lertegel. Takets befintliga läkt kompletterades och delar av takpappen kompletterades med ny. Samtliga plåtdetaljer ersattes med nya.

Arbetet har skett enligt Länsstyrelsens beslut (Lst dnr 434-19381-2008 samt 432-05936-2009) och enligt de antikvariska anvisningar som lämnats. Vid slutbesiktningen återstod endast monteringen av några ändnockpannor. Slutbesiktningen skedde 2009-09-23 och samtliga arbeten bedömdes vara mycket väl utförda och godkändes ur antikvarisk synvinkel.

Administrativa uppgifter

Fastighetsbeteckning:	Stora Gården 1
Fastighetsägare:	Ljusnarsbergs kommun
Bidrag:	Högst 90% av de antikvariskt motiverade merkostnaderna, dock högst 220 000 kronor
Byggentreprenör:	TAB Byggproduktion AB
Antikvarisk kontrollant/medverkande:	Arvidssons Plåt i Kopparberg AB Charlotte Gustafsson, Örebro läns museum
Rapportsammanställare:	Anna Rodin, Örebro läns museum
Utförandeperiod:	Sommar – Höst 2009
Antikvarisk kontroll:	2009-05-27 2009-06-12 2009-07-23 2009-08-27 2009-09-23
Slutbesiktning:	2009-09-23
Diarienummer:	2009.220.122
Registrerade bilder:	OLM_2009_11_1-74 Charlotte Gustafsson, Örebro läns museum Charlott Torgén, Örebro läns museum

Byggnadsbeskrivning

Stora Gården

Förutom mangårdsbyggnaden hör till anläggningen också två flyglar samt två paviljonger. Stora delar av det som idag är centrala Kopparberg var tidigare en del av Stora Gårdens mark. Till gården hörde också ett jordbruk med tillhörande ekonomibygnader, av vilka flertalet idag är rivna. Huvudbyggnaden utgjorde i äldre tid bostad för bergmästaren och dennes familj medan södra flygeln, av många bergmästare, användes som arbetsplats. Norra flygeln innehöll ekonomiutrymmen. Paviljongerna har bl a använts som drängstuga och de hade förstugor med kontor och kammare med spis.

Huvudbyggnaden

Det valmade taket på huvudbyggnaden var ursprungligen täckt med tegel. 1824 lades taket om och ny taktäckning blev då träspån. 1982 lades nuvarande takbeklädnad vilken består av brädor lagda i lock, sk faltak. Det ersatte då en tidigare täckning med tjärpapp.

Före åtgärd

Befintlig taktäckning med brädor lagda i lock var rötskadad och i behov av att bytas ut. Länsstyrelsen gjorde bedömningen att enkupigt lertegel var att uppfatta som ett, från kulturmiljösynpunkt, bättre alternativ än ett faltak då sistnämnda takmaterial ej har någon tradition på aktuell byggnadstyp och ej heller på den specifika byggnaden.

Samtliga plåtdetaljer, med undantag för skorstenens överbeslag, behövde i samband med ny taktäckning bytas ut.

Utförda åtgärder

Läggning av tak

Det befintliga brädtaket avlägsnades och ersattes med Vittinge strängpressat, enkupigt lertegel av typen E 13. Entreprenörens ursprungsförslag var att enbart ta bort brädtakets lock och lägga ny bär- och ströläkt ovanpå. Ur antikvarisk synpunkt var det dock angeläget att hålla nere takets dimensioner beträffande dess tjocklek. Därför beslutades att det befintliga brädtaket helt skulle tas bort medan befintlig läkt utnyttjades till det nya tegeltaket. Takets ojämnheter var vidare uppriktade med hjälp av den befintliga läktningen. Denna uppriktning var dock nödvändig för att det nya tegeltaket skulle gå att göra tätt. Taktjockleken är därför avsevärt större på vissa ställen.

Avståndet mellan befintlig bärläkt var dock för stor vilket medförde att viss komplettering behövde göras. En del av befintlig läkt byttes också ut. Ströläkt sänktes vidare helt varför taket kompletterades med detta genom att ny ströläkt sköts in under befintlig bärläkt. Ett

problem med tillvägagångssättet var att det omöjliggjorde läggning av ny papp. I huvudsak var dock befintlig papp i bra skick men viss komplettering där pappen visade sig vara otillräcklig gjordes. Befintlig läkt togs då bort på dessa ställen och ny papp lades.

Den nedersta bärläkten ställdes på högkant så en fotlist skapades. Den synliga delen av fotlisten, liksom ströläktens synliga ändar, målades med svart pigmenterad tjära då befintlig läkt vid takfot var behandlad på detta sätt.

Teglet förankrades med kramlor i de två översta och nedersta varven samt utmed rännदार och sidor. De minsta, tillsågade bitarna limmades fast. Utmed rännदार anpassades teglet genom kapning eller klippning. I nockar användes nockpannor och i takfoten särskilda ändnockpannor. Ändnockpannorna användes på fastighetsförvaltarens begäran. Rostfri spårskruv användes vid monteringen.

Större delen av taket saknade hängrännor och stuprör. Trärännor fanns dock på taken till verandan och farstukvisten samt på del av tak på sydvästra gaveln. Ovan entrérampen fanns vidare en hängränna samt stuprör i galvad plåt. Någon komplettering med hängrännor eller dylikt var inte aktuell varför det var viktigt att ta hänsyn till vattenavledning vid läggning av det nya taket. Tegelpannorna monterades därför så de sköt ut ordentligt över takkanten. En smal remsa med ny papp lades vidare mellan undertak och befintligt pappskikt längs takets nederkant. Syftet var att förbättra kondensavrinningen. Befintliga hängrännor av trä samt av galvad plåt lämnades utan åtgärd.

Vindskivor och vattbrädor

Befintliga vindskivor bibehölls men behövde byggas på i och med ändringen till enkupigt tegel. Målet var dock att breddningen skulle vara så liten som möjligt. De kompletterade delarna monterades med smidd spik. Rötskadade vindskivor ersattes med nytt virke av god kvalitet. Mått och profiler utformades exakt lika befintligt.

Vindskivorna som monterades på frontespisen hade hyvlad yta och de avfärgades med linoljefärg i grå-vit kulör exakt lika befintlig.

Vindskivorna som monterades på takkuporna hade finsågad yta samt avfärgades med äkta Falu rödfärg, ljus.

Övriga vindskivor avfärgades med äkta Falu rödfärg, ljus.

Vattbrädor spikades på vindskivornas överkant och de monterades så de gick 1 cm utanför vindskivan för att vattnet inte skulle rinna utmed yttersidan. Virket var av lärk då detta var det enda material fastighetsförvaltaren kunde tänka sig. Brädornas yta behandlades med rödtjära (Dalbränd trätjära med rödfärgspigment, fabrikat Auson) och de monterades med smidd spik.

Plåtarbeten

Utgångspunkten var att samtliga plåtarbeten skulle utformas med traditionella metoder så att de blev så diskreta och så lite synliga som möjligt. Plåtarna som användes kapades så det höll ett mått på ca 600 mm per bit. Hopfästningen med dubbel hak- och ståndfals godkändes av

tekniska skäl trots att enkel hak- och ståndfals är en mer traditionell hopfästningsmetod. Där plåten spikades fast användes genomgående kopparspik.

Befintliga vägglistor mot takkupor och frontespis ersattes med nya av koppar (halvhård). De uppvikta kanterna gjordes så låga som möjligt, maximalt med måttet 75 mm. Plåtbredden vid takkupornas sidor på södra sidan anpassades dock individuellt efter hur teglet var lagt istället för att hålla samma mått. Därför varierar plåtbredden avsevärt, på några ställen är den på 240 mm och på andra 150 mm. Målet var dock att hålla nere bredden så mycket som möjligt. Samma princip tillämpades på takets alla sidor. I anslutning till kupor och frontespis användes vidare kopparplåt istället för vattbrädor.

Befintliga plåtlistor mot skorsten ersattes med nya av koppar. De monterades med kopparspik. Även här gjordes de uppvikta kanterna så låga som möjligt, maximalt med måttet 75 mm. Vidare gjordes en liten lagning på västra skorstenens överbeslag då den galvade plåten där hade rostade. Den målades med blymönja och sedan med grafitgrå linoljefärg. Skorstenarna kompletterades också med skyddsplåtar av koppar vid foten. Syftet med åtgärden var att förlänga skorstenarnas livslängd.

Kopparplåten till rännalar/vinkelrännor byttes mot nya av glödgad kopparplåt. Teglet överlappades kanterna och anpassades genom klippning eller tillskärning så att maximalt 150 mm av plåtens bredd blev synlig.

Snickeri- och övriga måleriarbeten

Frontespisernas sidor bekläddes med ny träpanel där sådan saknades. Tidigare var ena sidan plåttäckt. Även takkupor fick delvis ny panel och ”pusselbitar” av nytt virke där det behövdes. Dessa avfärgades med äkta Falu rödfärg, ljus medan vissa delar av frontespisens panel målades med linoljefärg i grå-vit kulör, lika befintlig. Även fönsterfoder kompletterades med ”pusselbitar” av nytt virke om behov förelåg. De avfärgades med linoljefärg i grå-vit kulör, lika befintlig.

Övrigt

Den sydöstra sidonocken är efter avslutat arbete något lutande mot norr. Orsaken ligger i att takfallens nivå skiljer sig åt efter riktning. Bristen behövde dock inte åtgärdas eftersom det vare sig ur teknisk eller antikvarisk synpunkt utgör ett problem.

De ytor som rödtjärades blev av okänd anledning mycket svarta och delvis flammiga trots att de, enligt utförande målare, antikvariska anvisningarna efterföljdes. Bristen behövde dock inte åtgärdas då den inte innebar något tekniskt problem och ej heller var särskilt iögonfallande.

Antikvarisk kommentar

Med anledning av att det inte var fråga om vare sig en rekonstruktion (detta då det är okänt hur det ursprungliga tegeltaket från 1700-talet var utformat) eller en renovering av taket, utan om ett byte av den befintliga, blev den antikvariska utgångspunkten att dimensionerna skulle

hållas nere samt att byggnadens karaktär skulle förändras så lite som möjligt. Avsaknaden av vattenavledning vid takfoten påverkade också utformningen av det nya taket.

Bilddokumentation

Fotoprotokoll

Acc.nr. OLM_2009_11_1-74

Objekt: Huvudbyggnaden, Stora Gården

Ort: Kopparberg

Gata/kvarter/fastighet: Stora Gården 1

Socken: Ljusnarsberg

Kommun: Ljusnarsberg

Län: T

År: 2009

Motiv:

1-3: Sydöstra sidan, före åtgärd

4: Takkupa, före åtgärd

5: Del av nordvästra sidans takfall med frontespis, före åtgärd

6: Takfot, nordvästra takfallet, före åtgärd

7: Sidonock, före åtgärd

8: Takfot, före åtgärd

9: Tak å gavel, före åtgärd

10: Hängränna samt stuprör ovan entréramp, nordvästra sidan

11: Träränna på verandans tak, nordvästra sidan

12: Träränna på sydvästra gavelns farstukvist

13: Träränna på farstukvist samt träränna på del av tak, sydvästra gaveln

14: Nordvästra sidan, före åtgärd

15: Sydöstra sidan samt sydvästra gaveln, före åtgärd

16: Takfot på takkupa, före åtgärd

17: Vindskivor på takkupa, före åtgärd

18-19: Takkupa, före åtgärd

20: Träränna, sydvästra gaveln

21: Frontespis, före åtgärd

22-23: Borttagning av befintligt brädtak pågår

24-29: Arbete med takläggning (komplettering med läkt och papp) pågår

30: Sydöstra takfallet, arbete pågår

31: Sydöstra och sydvästra (gaveln) takfallet, arbete pågår

32-33: Arbete på och vid sidonock pågår

34: Tegelpannor monterade så de skjuter ut över takkant

35-36: Arbete vid takfot å sidonock pågår

37-43: Arbete med takkupor pågår

44: Nordvästra takfallet, arbete pågår

45: Nockpannor monterade på sidonock, arbete på skorsten pågår

- 46-48: Arbete med takkupor nästan färdigt, avfärgning av panel och kompletteringsvirke samt montering av vattbräddor kvarstår
- 49: Arbete vid frontespis pågår
- 50: Arbete vid skorsten pågår
- 51: Fönsterfoder och takkupa kompletterad med ”pusselbitar”
- 52-55: Sidnock med nockpannor och ändnockpannor, efter åtgärd
- 56: Kopparplåt vid vindskiva i anslutning till takkupa
- 57-59: Takkupa efter åtgärd
- 60: Skorsten efter åtgärd
- 61: Sidnock och skorsten efter åtgärd
- 62: Skorsten och del av gavelns takfall, efter åtgärd
- 63: Detalj, tegelpannor, efter åtgärd
- 64-65: Takkupa, efter åtgärd
- 66-68: Frontespis, efter åtgärd
- 69: Rännal, efter åtgärd
- 70-71: Detalj, plåtarbeten, efter åtgärd
- 72: Takfot vid träränna, sydvästra gaveln, efter åtgärd
- 73: Nordvästra sidan efter åtgärd, endast montering av ändnockpannor återstår
- 74: Sydöstra sidan och sydvästra gaveln, efter åtgärd

Foto:

Bild 1-23, 29-74 Charlotte Gustafsson, Örebro läns museum

Bild 24-28 Charlott Torgén, Örebro läns museum

Diariernr: 2009.220.122

Bilder före åtgärder

Sydöstra sidan före åtgärd

Nordvästra sidan före åtgärd

Sydöstra sidan samt sydvästra gaveln före åtgärd

Takkupa före åtgärd

Takfot och rännedal på takkupa före åtgärd

Frontespis före åtgärd

Takfot före åtgärd

Takfot vid träränna, före åtgärd

Bilder under arbetets gång

*Nedtagning av
faltak pågår*

Komplettering av läkt på sydöstra takfallet pågår

Arbete med läkt och papp pågå

Takfallet redo för läggning av tegel

Läggning av tegel pågå

Arbete med sidonock pågå

Teglets montering vid takfot sett underifrån

Nya vindskeivor på takkupa är fastspikade

Ny räändal av kopparsplåt är monterad

Takkupan nästan färdig, avfärgning av panel och montering av vattbräddor återstår

Takkupa kompletterad med "pusselbitar" av nytt virke

Arbete vid frontespis pågår

Bilder efter åtgärder

Takkupa efter åtgärd

Skorsten med nya plåtar av koppar

Nockpannor på sidonock

Frontespis efter åtgärd

Takfot vid träränna efter åtgärd

Sydvästra gaveln och sydöstra sidan efter åtgärd

Nordvästra sidan efter åtgärd, endast montering av ändnockpanna återstår